

FILOSOFIE UNIVERSALĂ FILOSOFI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

DESCARTES ȘI DILTHEY – DESPRE DOUĂ EPISOADE ONIRICE

ANTON ADĂMUȚ
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Descartes and Dilthey – about two onirical episodes. Most generally speaking, dream is a carrier and a forger of symbols. What concerns this text is the prophetic dream (or pedagogical), i.e. dream as an intentional warning in the horizon of time, because the event it refers to can be from the past, present or future. Any dream has a meaning and this meaning can be searched for, horizontally and ascendant as well. There is no dream without a remaining, and this remaining is phenomenon and when the perception of the phenomenon changes, the phenomenon itself changes. The remaining becomes remnant.

Keywords: dream, Descartes, Dilthey, Freud, philosophy.

1. PRELIMINARII ONIRICE

În 1618, 10 noiembrie, Descartes cunoaște pe Isaac Beeckmann, medic olandez preocupat de fizică și matematică. Se întâmplă în Olanda, la Breda. Un an mai târziu (10.XI.1619), în Germania, în apropierea orașului Ulm, are loc o întâmplare pe care comentatorii, de la Adrien Baillet (cărui datorăm prima biografie a lui Descartes – 1691), înapoi, o tot întorc pe toate fețele, fără prea mare folos. În primăvara anului 1619, Descartes scrie lui Beeckmann despre metoda unică de soluționare a problemelor matematice, asta după ce filosoful dedicase medicului olandez o lucrare (*Compendium musicae*, 1618) în care trata raportul dintre sunete și numere. Încă din primăvara anului 1619, Descartes vorbea despre o știință cu totul nouă, una care ar putea rezolva toate problemele referitoare la cantități discrete și continue. Lui Beeckmann, Descartes îi spune că mintea începe să-i fie luminată de o *rază* și că speră, cu ajutorul luminii astfel răspândite, să împrăștie negura. Asta vrea să spună că visul nu venea nechemat, că „revelația de la Ulm ar fi putut fi neașteptată, dar ea a fost pregătită”¹.

Visul, căci despre așa ceva este vorba, nu apare în niciuna dintre lucrările cunoscute ale lui Descartes. A fost recuperat de Adrien Baillet în biografia sa după un registru cu foi de pergament, pierdut, datat *ianuarie 1619*. Paginile cu privire la vis sunt așezate sub titulatura *Olympica*. Leibniz însuși a copiat câteva pasaje din acest registru².

¹ B.G. Kuznețov, *Rațiune și ființare*, Editura Politică, București, 1979, p. 165.

² Jacques Maritain, *Le songe de Descartes*, Éditions R.-A. Corrêa, Paris, 1932, p. 292.

Iată relatarea visului așa cum apare ea la Baillet: la 10.XI.1619, plin de entuziasm, Descartes află fundamentele științei admirabile și, în același timp, vocația aceasta îi este revelată printr-un vis (*X Novembris 1619, cum plenus forem Enthusiasmo, et mirabilis Scientiae fundamenta reperirem*). Un an mai apoi, Descartes face, în *Olympica*, următoarea însemnare: *XI Novembris 1620, coepi intelligere fundamentum inventi mirabilis. Somnium 1619 Novembris in quo carmen 7 cuius intium: Quod vitae sectabor iter?* („În anul 1620 am început să înțeleg fundamentul unei descoperiri minunate. Visul din 1619, noiembrie, în care apare poezia 7 al cărei început este: «Ce drum al vieții voi urma?»”...³

Nu insist asupra conținutului visului, spun doar că visul și toate secvențele lui sunt la un loc Spiritul Adevărului și tunetul auzit în vis este crainicul acestui Spirit. Descartes privește cele dintâi prime vise ca pe un avertisment pentru viața sa trecută, în timp ce ultimul e revelația angajatoare, intențională, și el nu se îndoiește că Spiritul Adevărului i-a arătat, în vis, toate comorile științelor. „Iar a doua zi, sub impresia încă a visului, se rugă lui Dumnezeu să-l lumineze și făgădui Sfintei Fecioare să facă un pelerinaj la Notre-Dame de Lorette, ca bun catolic ce era sau năzuia, acum, să fie”⁴, în vreme ce Maxime Leroy neagă faptul că un asemenea pelerinaj ar fi avut loc⁵.

2. EȘECUL UNUI EPISOD PSIHANALITIC

Freud însuși a fost consultat în legătură cu visul cartezian în 1929 la cererea lui Leroy. În capitolul VI al primei cărți din *Descartes, le philosophe au masque*, Maxime Leroy face publică părerea lui Freud. Leroy pleacă de la faptul că visul denunță nu atât o criză intelectuală, cât una morală și cere opinia lui Freud. Răspunsul vienezului, care atrage atenția asupra caracterului nesemnificativ al rezultatelor interpretării visului altfel decât dacă acela care a visat poate fi consultat, răspunsul, spun, nu conține nimic demn de semnalat. În afara unor gratuități față cu pepenele galben și remarca în virtutea căreia visul lui Descartes aparține unei categorii de vise al căror conținut este apropiat de preocupările din starea de veghe ale „visătorului”, Freud nu spune ceva semnificativ

Freud e, în esență, neconvincător, dar nu și neinteresant⁶. Care este povestea? Întrucât Descartes însuși mărturisește că visele sunt legate de reflecția sa, Leroy are ideea de a solicita lui Freud o interpretare a acestor vise. Să recunoaștem, a fost o idee, cel puțin în intenția ei, cât se poate de onorabilă și, de ce nu, percutantă, mai cu seamă că Franța era în acea vreme refractară la psihanaliză (după cum este încă refractară lui Descartes!). Cu o spusă a lui Glucksmann: „Descartes est la France,

³ René Descartes, *Oeuvres de Descartes*, publiées par Charles Adam et Paul Tannery, tome X, Cerf, Paris, pp. 179–188.

⁴ Jacques Maritain, *op. cit.*, pp. 8, 292.

⁵ Maxime Leroy, *Descartes, le philosophe au masque*, Rieder, Paris, 1929, p. 93.

⁶ Paul-Laurent Assoun, *Freud, filosofia și filosofii*, Editura Trei, București, 1996, pp. 124–134.

mais la France n'est pas Descartes", și asta în ciuda faptului că, prin natură, francezii sunt cartezieni nu doar atunci când anticartezianismul zgâlțâie bătrânul continent. Totul pleacă de la un tratat pierdut al lui Descartes și amintit de Baillet, tratat intitulat *l'Art d'Escrime*. În prima parte a tratatului face Descartes distincția, cu valoare strategică în sensul cel mai militar al termenului, între *mesure longue* & *mesure courte*. Glucksmann vorbește apoi despre „dubla Franță”, „cele două Franțe”, și Descartes „est la France” numai dacă Franța există „în idee”, dacă este *France longue*, nu *France courte*⁷. Freud intră în posesia materialului și încearcă o articulare între personalitatea pulsională și aceea filosofică a lui Descartes. Visul lui Descartes este hiperintelectualizat, încât e nevoie de a alcătui o psihografie a filosofului în baza căreia onirica lui să poată fi urmărită. E un loc asupra căruia Freud insistă, întrucât pulsiunea onirică de tip cartezian este însoțită de o abundență de detalii. După Freud, raționalizarea excesivă a activității onirice este semnul unui mecanism de mascare și de sublimare. Scopul lui Freud era acela de a afla cum filosofia, în visul cartezian, devine obiect de investigație. Freud știe ce să facă; nu știe însă și în ce mod! Metoda psihanalitică îi cere să se situeze în raport *direct* cu solicitarea filosofică și aici *direct* înseamnă o distanță temporală care nu poate fi acoperită. Freud este solicitat să ofere un diagnostic față cu un episod trăit de un pacient care lipsește. Din acest motiv (absența pacientului), Freud mărturisește lui Leroy că este inhibat, și își desfășoară „inhibiția” în trei timp:

- dificultatea resimțită în fața sarcinii primite de la ofertant, dificultate manifestă în aceea că are a „lucra” cu vise fără visător. Freud spune că este angoasat față cu intenția lui Leroy, în fapt față cu obiectul acestei cereri și, prudent, ca odinioară Descartes, adaugă următoarele: când analizez visul unui personaj istoric (absent), rezultatul este modest. „Fără a supralicita valoarea cuvântului «angoasă» utilizat aici, nu putem decât să remarcăm contrastul între forța afectivă a termenului și conținutul dificultății tehnice invocate drept justificare”⁸;

- Freud depășește inhibiția și angoasa primului moment. Ezitarea de la început este adusă, prin sarcina a ceea ce i se cere, la o dimensiune reală. Încet, intră în visul absentului, chiar dacă ezitând încă;

- primele două poziții sunt extreme: refuz absolut și refuz acceptat. Absolut pentru că nu are date nemijlocite, acceptat pentru că nu duce lipsă de date. Oricum, Freud avertizează cum că fructul cercetărilor sale va fi mult mai puțin important față cu așteptările! Cei trei timpi freudieni devin:

- timpul tăgăduirii („sarcina este prea dificilă”);
- timpul compromisului („poate că este ceva de întreprins, aș vrea să încerc”);
- timpul concluziei prudente („ceea ce vă propun nu vă va oferi, cu siguranță, satisfacție și este departe de ceea ce un filosof poate pretinde, dar reprezintă tot ceea ce am putut face”), iar cei trei timpi se asociază unei logici fantasmatică, și acesta „este sensul discursului freudian despre filosofie destinat filosofului solicitant”⁹.

⁷ André Glucksmann, *Descartes c'est la France*, Flammarion, Paris, 1987. pp. 75–85, 91, 381, 403–404.

⁸ Paul-Laurent Assoun, *op. cit.*, pp. 125–126; Maxime Leroy, *op. cit.*, pp. 88–92.

⁹ Paul-Laurent Assoun, *op. cit.*, pp. 126–127.

Toate acestea se așază sub semnul unui preambul care ascunde în el o parte din răspuns. Ce vrea să spună Freud? Că visul lui Descartes face parte din ceea ce el numește „vise de sus” (*Träume von Oben*). Cu alte cuvinte, visul filosofic în general se abate de la regulile unei logici onirice normale, logică în care intră „visele de jos” (*Traumdeutung*). „Visele de sus” sunt anagogice, sunt „formațiuni ideatice ce ar putea fi create la fel de bine atât în stare de veghe cât și în stare de somn”¹⁰. Adevărat că un atare vis e urmat (sau mascat) de excepția potrivit căreia o anume cenzură consecutivă stării de veghe nu se exercită integral. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, Freud afirmă că visul cartezian ține de un tip anume de simbolizare: ele, visele de tip filosofic, în cazul nostru visul cartezian, sunt abstracte, poetice. Densitatea simbolică și alegoria excedentară însoțesc asemenea visuri (visători). Visul lui Descartes este „mixt”, nocturn și diurn deopotrivă, și se bucură de o specificitate anume: visătorul completează, în interpretarea ulterioară, lacunele visului propriu-zis. În psihanaliza de tip clasic, rolul acesta ar reveni, cu sprijinul visătorului, analistului. În felul acesta, Descartes nu are nevoie de psihanalist. Visul lui nu e repetitiv, nu e obsedant, el visează aproape fractal, chiar dacă pulsional (e motivul pentru care Freud folosește doar termenul *Traum*, nu și pe acela de *Träumerei*). E un privilegiu în onirica filosofului și el constă în „a utiliza limbajul oniric fără a-și angaja prin aceasta inconștientul”¹¹. Restul, „codul pulsional” în termenii lui Freud, nu este semnificativ pentru Descartes. Activitatea intelectuală din visul lui Descartes este dominantă. Ceea ce visează el este reproducerea unui gând în vis, un gând inserat logicii onirice. E o „elaborare secundară”, o intervenție a gândirii normale și care conferă deplină inteligibilitate conținutului oniric. Consecința este următoarea: când intervine această „elaborare secundară”, contradicțiile între elementele disparate ale visului se șterg și visul însuși capătă coerență. „Elaborarea secundară” este un travaliu de raționalizare și care funcționează în visul lui Descartes. Ceea ce Freud înțelege prin „elaborare secundară” în onirica filosofică revine la a accepta o remaniere inegală a părților de care uzează gândirea parțial trează. E o „fentă” freudiană: „nu toate visele sunt stranii pentru cel care visează, de neînțeles și confuze pentru acesta”¹². Asta se întâmplă îndeobște la copii, spune Freud. „Visele adulților sunt cel mai adesea incompreensibile [...], și aceasta deoarece ele au suferit o desfigurare, o deghizare”¹³, cu alte cuvinte, ca în cazul lui Descartes, prin vis visătorul înaintează mascat. E vorba de cel puțin trei lucruri: „conținutul manifest al visului”, „ideile onirice latente” și „munca onirică”¹⁴.

Concluzia lui Freud: Descartes își interpretează singur visul și, prin urmare, trebuie să-i acceptăm explicația. Când interpretează visul cartezian, Freud repetă interpretarea pe care Descartes o acordă propriului vis. Dintre filosofii care au visat, Descartes convine cel mai puțin lui Freud.

¹⁰ *Ibidem*, p. 127.

¹¹ *Ibidem*, p. 129.

¹² Sigmund Freud, *5 lecții de psihanaliză*, Editura Mediarex, București, 1992, p. 55.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 55–57.

3. VISUL LUI DILTHEY

Ca și în cazul visului lui Descartes, și la Dilthey gândirea filosofică începe să se trezească de la viața ca atare către sinele ei profund. Despre ce este vorba?

Sărbătorit cu ocazia împlinirii a 70 de ani la Universitatea din Berlin, Dilthey povestește cum a ajuns la teoria *geschichtliche Weltanschauung* („historical world-view”). Totul pleacă de la „visul lui Dilthey”, filosoful avea 61 de ani, era, prin urmare, în anul 1864 (spre comparație, în 1619 când are loc visul lui Descartes, filosoful francez avea 23 de ani). Într-o dimineață călduroasă de vară ajunge la castelul unui prieten, Hans Ludwig David Paul Graf Yorck von Wartenburg in Klein-Oels (Silesia, astăzi în Polonia, la Olesnica) și se bucură de o binevenită conversație până târziu în noapte. Se retrage cu mintea înviorată de dialogurile purtate. Deasupra patului, pe perete, era o copie a frescei lui Rafael, „Școala din Atena”. E impresionat de spiritualul descrierii lui Rafael: o reprezentare a unei discuții purtate în armonie de personaje aparținând unor diferite școli filosofice din Antichitate. Armonia întregului ca idee clasică a raționalității adună toate personajele din frescă. Adoarme și, în vis, vede în armonia întregului frescei o alternativă la luptele dintre sistemele filosofice din vremea și de dinaintea lui. Cu pacea în minte, Dilthey adoarme în vis (dormea, visa și visa că adoarme în propriul vis la fel cum Descartes își interpretează visul în vis, un soi de visuri duble, dar simultane, nu succesive). În vis, are un vis înspăimântător, un coșmar și sensul visului este acesta: o falie pare a separa pentru totdeauna pe filosofi de savanți¹⁵. Ce se întâmplă? Fresca devine, în vis, vie și filosofi postrenascentiști se alătură celor vechi, Școala însăși pare să se mute într-un alt loc! Totul începe să se despartă ca și cum am avea de-a face cu fracțiuni și facțiuni dezordonate. Freeman ne spune că Dilthey a relatat visul pentru că îi pare profetic în a rezuma ceea ce se va întâmpla științelor omului în următorii ani și consecințele devastatoare neasumate în niciun fel¹⁶.

Am spus că grupurile din fresca din vis se separă, devin ostile. Priveliștea îi provoacă lui Dilthey o profundă stare de anxietate, ființa lui îi pare a se rupe. Noi tipuri și tipologii intră în scenă, relativismul este absolut. Dilthey este luat prin surprindere chiar în interiorul propriului vis, căci adunarea de filosofi, sau mai curând adunătura! (de unde era o comunitate armonioasă în fresca rafaelică!), începe în mod spontan să se împartă în tabere distince și profund opuse. Trei tabere sau câmpuri distinge Dilthey:

– la dreapta aflăm pe materialiști (gânditorii naturaliști, pozitiviști), aceia care caută a înțelege lumea în termenii relației cauzale și a legilor naturale. Descartes, Leibniz, Hobbes, D’Alambert și Comte sunt filosofii din această tabără grupați în jurul lui Arhimede și Ptolemeu din fresca rafaelică;

¹⁵ Derek Freeman, *Dilthey's Dream. Essays on Human Nature and Culture*, Canberra: Australian National University Press, Canberra, 2017, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*.

– în centru, locul este ocupat de Socrate și Platon, idealistii libertății și personalității morale, le spune Dilthey, flancați de Kant, Schiller, Fichte, Carlyle și, foarte important și semnificativ!, de Descartes care se separă el însuși de matematicienii naturaliști;

– la stânga stau Pitagora și Heraclit, idealisti obiectivi, printre cei dintâi care au înțeles armonia divină a cosmosului. Lor li se alătură Schelling și Hegel care merg ținându-se de mână, ca în tinerețe, spune Dilthey. Tot aici aflăm pe Goethe înconjurat de creațiile sale fictive, Faust, Wilhelm Meister *et alii*. Dilthey este acaparat de acest al treilea grup cosmopolit¹⁷.

Dilthey este anxios în vis și anxietatea îi este provocată de teribilul antagonism pe care-l constată între filosofi și filosofie, adică filosofia (la singular), potrivit visului, riscă să-și întâlnească doar pluralul, chestiune care afectează unitatea ființei. La fel cum în vis Descartes este izbit de vântul puternic și caută adăpost, la fel Dilthey e prizonierul unei crize de identitate care este expresia unei excesive anarhii a gândirii. Izvorul acestei anarhii? Relativismul, finitudinea, contingenta. Din acest coșmar încearcă Dilthey să se trezească.

Adevărat că Dilthey este confiscat de gruparea a treia în vis, dar tot în vis el este atras de toate cele trei grupări filosofice și înțelege că fiecare grup este adevărat, dar singur. El vrea o unitate de gândire, pentru asta luptă și sub semnul acestei lupte hermeneutice se trezește încercând să împacă diferitele *Weltanscauung*-uri. Din acest punct de vedere, visul lui Dilthey poate fi privit și ca o „mare conversație” în care se compară, se disecă, se analizează etc.

Ca și în cazul lui Descartes, experiența visului lui Dilthey trece de la viziune la coșmar și de aici la revelație. Ceea ce i se revelează este o tensiune fundamentală între caracterul istoric relativ al *Weltanscauung*-urilor, pe de o parte, și constituirea unei metafizici eliberate de relativismul absolut. Trei astfel de *Weltanscauung*-uri propune Dilthey: filosofia, religia și arta, iar dintre ele singură, filosofia promite o soluție ca formă universală de cunoaștere. Și dacă istoria este coșmarul lui James Joyce, *Lebenswelt* a lui Husserl este, cu o vorbă a lui Ricoeur, „paradisul pierdut al fenomenologiei”. Între acest coșmar și acest paradis aflăm visul lui Dilthey, vedem figurile „Școlii din Atena” recompuse în viziuni ale unor lumi conflictuale în pretenția lor de a sesiza coeziunea aceleiași lumi într-un sistem conceptual. Problema este

¹⁷ Spre comparație, iată „componenta” „Școlii din Atena”:

– în mijloc: Platon și Aristotel;

– în dreapta lui Platon: Socrate și Xenofon despărțiți de un personaj; Zenon în extrema dreaptă; Epicur lângă Zenon și cumva sub el; Averroes în stânga lui Epicur; Pitagora în stânga lui Averroes; Parmenide în stânga lui Pitagora și mai sus în tablou; ultimul din dreapta lui Platon și cel mai de jos este Heraclit (sprijină cotul stâng pe un cub și mâna dreaptă notează ceva pe o hârtie la baza cotului stâng);

– în stânga lui Aristotel avem pe: Zoroastru, stânga extremă și primul personaj după rândul de sus, apoi, lângă Zoroastru, două portrete ale lui Rafael; pe Euclid îl aflăm în centrul imaginii din stânga jos și, în fine, vârful piciorului stâng al lui Aristotel este îndreptat spre capul lui Diogene Cinicul.

aceea de a ști cum raționalitatea poate apărea din viață ca fiindu-i acesteia element genetic¹⁸, pentru că „viața cuprinde acele forțe care vor acționa și în fantezie”, spune Dilthey referindu-se la conceptul de „viață” în secvența „Goethe și fantezia poetică”¹⁹.

4. CONCLUZII

În 1619 visează Descartes și rezultatul este ideea unei științe universale. În 1894 visează Dilthey și rezultatul este un antirelativism istoric eliberat într-o viziune asupra lumii (*Weltanschauung*; *world-views*). Ce vrea fiecare cu visul lui cu tot?

S-a tot spus că Descartes nu revine în niciun alt loc din textele sale asupra visului. Nu o face explicit și nici măcar nu era nevoie de o atare formă recapitulativă. Dar dacă o face implicit? Iată finalul *Meditației* I: „la fel cum un sclav, care se bucura, poate, de o închipuită libertate în somn, se teme să se deștepte, în clipa în care începe să-și dea seama că doarme, și reînchide ochii încet, în mijlocul unor dulci amăgiri, tot astfel recad, fără să vreau, în vechile păreri, și mă tem de a mă trezi, ca nu cumva odihnei celei blânde să-i urmeze o veghe grea, pe care s-o petrec nu în sânul unei lumini oarecare, ci printre întunecimile de nepătruns ale greutăților acum răscolite”²⁰. Cine știe bine visul poate recupera „somnul”, „deșteptarea”, „reînchiderea ochilor”, „veghea grea”, „lumina” și „întunecimile de nepătruns”. În fond, „clar și distinct”, Descartes nu e nici măcar în această obsedantă sintagmă, ba se poate spune că nimic nu e mai înșelător la Descartes decât o idee clară și distinctă!

Descartes devine astfel un raționalist *a posteriori*, unul prin consecință, nu prin premisă, și visul e aici un argument în plus. Strategia lui e foarte clară: Aristotel pare să fi învins către sfârșitul scolasticii. Descartes nu e un aristotelic. Calea de urmat pentru a-l înfrânge pe Aristotel nu e logică, e psihologică. Visul lui Descartes anunță lumii *scientia mirabilis*, și ea trebuie să fie „fără pudoare”. Altminteri ar fi desconsiderată, și atunci visul ar fi fost ca și inutil. Descartes nu a vrut lucrul acesta, chiar dacă, poate, și-a regizat visul, ceea ce este deja o ipoteză prea hazardată.

Două lucruri vrea să comunice visul lui Dilthey: o viziune asupra lumii pornind de la propria conștiință individuală și de la propria viață, expresie și comprehensiune, pe de o parte, iar ca vis profetic el comunică o *Weltanschauung* în genere ca rezultat al comparației și interdisciplinarității, de cealaltă parte.

¹⁸ Jean-Marie Vaysse, „Vie et historicité: Husserl, Dilthey, Heidegger”, în *Kairos*, Revue de la Faculté de Philosophie de l'Université de Toulouse-Le Mirail. No. 1/2006, p. 177.

¹⁹ Wilhelm Dilthey, *Trăire și poezie*, Editura Univers, București, 1977, p. 190.

²⁰ René Descartes, *Meditații despre filozofia primă*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 251.

Visul lui Dilthey este un ideal a ceea ce interdisciplinaritatea poate fi un adevărat „moment interdisciplinar” când tot ceea ce ține de „a fi” trebuie discutat, negociat, refăcut²¹. Asta vrea să spună că timpurile revoluționare nu sunt timpuri „disciplinate”, ci „interdisciplinare”.

La Dilthey, visul vrea și o clară delimitare a științelor naturii de științele spiritului. „O știință aparține numai atunci științelor spiritului când obiectul ei ne este accesibil printr-o atitudine întemeiată în articularea vieții, expresiei și comprehensiunii”, și „în științele spiritului se realizează construcția lumii istorice”, iar „construcția lumii istorice” desemnează „conexiunea ideală în care, pe baza trăirii și comprehensiunii, printr-o ierarhie de prestații care se extinde mereu, își are existența sa cunoașterea obiectivă despre lumea istorică”²².

Nu este deloc ciudat faptul că filosofia modernă este rezultatul unui eveniment oniric. La fel, proiectul de reorganizare a metafizicii este, la Dilthey, rezultatul (și) unui vis. Anarhia gândirii sub condiție istorică este înlocuită cu unitatea universului văzută ca o eliberare²³. Și, conchide Dilthey: „aceste categorii de concepții asupra lumii coexistă de-a lungul veacurilor. Aici, elementul eliberator este constituit de faptul că aceste concepții asupra lumii sunt încorporate în natura universului și în relațiile dintre mintea finit perceptivă și univers. Astfel, fiecare concepție despre lume exprimă între propriile-i limite un aspect al universului. Din acest punct de vedere, fiecare este adevărată. Fiecare, totuși, e unilaterală. Ni se refuză contemplarea tuturor aspectelor în totalitatea lor. Din lumina pură a adevărului vedem doar felurite fragmente de raze (despre așa ceva vorbește și Descartes! – n.m.) [...]. Pentru că adevărul e prezent în acestea toate”²⁴.

²¹ Marjorie Garber, *Academic Instincts*, Princeton University Press, Princeton, 2001, p. 95.

²² Wilhelm Dilthey, *Construcția lumii istorice în științele spiritului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, pp. 30, 31.

²³ Ben Vedder, „The Metaphysical Background of Hermeneutics in Dilthey”, în *Interrogating the Tradition. Hermeneutics and the History of Philosophy*, edited by Charles E. Scott and John Sallis, State University of New York Press, 2000, p. 71.

²⁴ Wilhelm Dilthey, *Gesammelte Schriften*. VIII. Band: *Weltanschauungslehre. Abhandlungen Zur Philosophie der Philosophie*, B.G. Teubner Verlagsgesellschaft-Stuttgart, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1991, pp. 220–227.